

ՊԼՏՄԸ ԳԻՏԸ ԿԸՆ

Ե.

ՌՈՍՏԱԿ¹—ԳԵԼԻԱՌ.

Ռոստակ անուն ընթերցուածներ. Ռոստակը Պարսկահայքի Հեր և Զարեանդ գաւառների հիւսիսային սահմանակից երկրի մասը չէ կարող լինել, այլ գտնուում է աւելի հարաւ Ուրմիոյ կողմերը, մանաւանդ ըստ Յայսմաւուրքի վկայութեան: Ռոստակ=Գաւառ. երկու անուններով եւ գաւառներ Հայաստանի հիւսիսում և հարաւում. հիւսիսարեւելիան և հարաւարեւելիան Հայաստանի հնագոյն կապակցութեան այլ արձագանգներ: Ռոստակ—գաւառը թերեւ Փոքր-Աղբակն է:

«Եպիսկոպոսութիւն Ռոտակաց» (ՅՊՄ, էջ 53), «—Ռոտակաց» (ՅՊԵա, էջ 66. ՅՊԵբ, Ի, էջ 119), «—Ռոտակաց» (ՅՊԵբ, Ի, 119 V.). «Գաւառն Ռոտակայ», V «—Ռոտակաց» (ՅՊՄ, էջ 88, 207, այլ և ՅՊԵա, էջ 114 և ՅՊԵբ, ԼԱ, էջ 200), «Ռոստակայ գաւառ» (ՅՊՄ, էջ 158 և ՅՊԵա, էջ 210), «Ռոտակաց գաւառ» (ՅՊԵբ, ԾԵ, էջ 363). «Նահանգս Ռոտակաց» (ՅՊՄ, էջ 178. ՅՊԵա, էջ 239. ԿԵ, էջ 413). «Աշխարհ Ռոտակաց» (ՅՊՄ, էջ 134. ՅՊԵա, էջ 177). «—Ռոտակաց», V. «—Ռոտականաց» (ՅՊԵբ, ԾԱ, 308): Հետաքրքրական է, որ Խաչիկ Տայրազոյն վարդապետի ՅՊԵա-ի հետ համեմատած Մայր Աթոռի տասնուչորս ձեռագրերից

1. Այս անունը տարբեր ընթերցուածներով շատ անգամ յիշում է Յովհաննէս կաթողիկոս պատմաբանը, սորա առաջին տպագրութիւնն եղել է Երուսաղէմում 1843-ին, որ նշանակում ենք ՅՊԵա տառերով. երկրորդը Մոսկուայում 1853-ին Մ. Էմինի ձեռքով=ՅՊՄ. իսկ վերջին երրորդ տպագրութիւնը կրկին Երուսաղէմում 1867-ին=ՅՊԵբ:—Մեր վկայութիւնները կը բերենք այս վերջին տպագրութիւնից առանց ամեն անգամ միւս տպագրութեանց ընթերցուածները առանձնապէս յիշելու, քանի որ հենց սկզբում այդ դնում ենք:

ընթերցումաճքներ տուող ԳԵՂԷԼԹ (= Կարինեան ցուցակ № 1690, 623, 1109 և 622. իսկ 2 և Թ. Խաչիկ վարդապետի սեփական) նոր ընթերցումաճք չեն տալիս, բացի Բ-ից՝ որ ունի «աստկայ», ուր մեր երեք տպագիրներն ունին «Ռոստկայ», ինչպէս որ «Ռոստկայ» ունի Հենց նոյն տեղում և ձեռագիրը Ա. = 1693 Կարինեան ցուցակի Բաղէշի օրինակը, գրուած 1689 թուականին, որից և ըստ Գալուստ Տէր-Մկրտչեանի արտագրուած են համարեա բոլոր միւս ձեռագրերը: Մ. Կաղանկատուացին ևս ունի «Ռոստկայ, Ռոստկայ եպիսկոպոս» (Գ, Բ, էջ 20. Փարիզ 1860. և Գ, Բ, էջ 240, Մոսկվա 1860). իսկ Ղևոնդ պատմագիրն ունի «Բուտակս» (ԼԲ, էջ 134, Ս. Պետերբուրգ 1887), որ Հիւրշմանն ուղղում է «Ռոտակ». իսկ ըստ մեզ ուղիղ է և «Րուտակս» ձևը, որ տալիս է այս տեղ մի այլ ձեռագիր, մանաւանդ, որ կայ և Երուտակ տաբերակը: Այս դաւան է անշուշտ իբրև թէ Լուսաւորչից «կարգուած» երեսուն «աթոռակար» և «աթոռնկալ» եպիսկոպոսական «գահ»երից «քսան և երեքն՝ Երուտակաց»¹:

1. Ուխտանէս եպս. Պատմ. Հայոց Ա, Բ, էջ 100, Վաղարշապատ 1871: Նախ այս ցանկի «Երեսունն՝ Միւսաւորեաց = Միւս Ասորեաց», քանի որ քիչ վերև ունի. «Քսան և չորսն՝ Ասորեաց», ինչպէս որ իրօք ունի Ուխտանէսի և մի այլ ձեռագիր «le manuscrit du Musée asiatique de l'Académie» ըստ Թարգմանութեան M. Brosset-ի (Deux historiens Arméniens Kiragos de Ganzac, Oukhtanes d'Ourha էջ 269. Sr. Pétersbourg, 1870): Ապա ըստ այսմ Արարատ ամսագրի 1905 թուականի (էջ 551—559) «Պատմ. Աստուածընկալ Ս. Նշանին Ս. Աղբերկու» ցանկի «ԻԳ. Երստակայ = Երստակաց»: Այս «Կոնդակի» «գահակալ աթոռները» և «գահ»երը միեւնոյն են, ինչ որ Ուխտանէսինը, միայն աղաւաղումներով, ետևառաջութիւններով և սխալմամբ կատարուած յաւելումով: Նախ և առաջ դուրս պէտք է քցել ԼԱ., իսկ «Լ. Միւս Ասորոց» = Միւս Ասորոց. ըստ այսմ «ԻԳ. Ասորոց» = Ասորոց, ինչպէս որ ունի և Ուխտանէսը. այսպէս էլ «ԻԷ. Միւս Ասորոց» = Ելոյ, «ԻԹ. Զարեվանից» = Զարեհանից կամ de Sahrevan, այն է Զարեհաւան — Զարեհանդ. իսկ «ԻԱ. Եւմիակէոյ» = Քսան և մի (ԻԱ) Ակէոյ և «ԻԲ. Բզնունեաց» = Բաժունեաց, մանաւանդ որ «Կոնդակն» ունի ևս «ԺԳ. Բզնունեաց»: Այս «Կոնդակին», մի կեղծիք, զուցէ Գրիգոր Աղ-

Մենք տեսնում ենք, որ այս միևնույն երկիրը հաւասար կերպով կոչւում է գաւառ, նահանգ և աշխարհ, ճիշտ ինչպէս մեր զատական և. դարու հեղինակները, մանաւանդ Փաւստոս Բուզանդացին, անխտիր դործ են ածում այդ հոմանիշ բառերը: Հ. Հիւրշմանը՝ հիմնուելով Ղևոնդի և Յովհաննէս պատմաբանի ցուցմունքների վրայ, այդ երկիրը դնում է Պարսկահայքում ասելով. «Այս նահանգի մի մասը, որտեղ էին Հեր և Զարաւանդ գաւառները, հիւսիսային սահմանակից երկրի հետ միասին երեւում է Լ. և Ժ. դարում Ռոտակ անունով»¹:

Հիւրշմանի տասձին մենք չենք կարող համաձայնել, ուստի աշխատենք որոշել այս երկրի զիրքը նախ հենց Հիւրշմանին յայտնի վկայութիւններով: Ղևոնդ պատմադրի այն խօսքը՝ թէ Գաղիկ Արծրունին նկատւում էր «ամրոցից ելնելով» «Ասպատակս սփռէր զկողմամբք Ատրպատական աշխարհին» ի Զարեանդ գաւառ, ի Բուտակս (Մ. ի Բուտակս) և Զիզուդ, ի Տասուկ, ի Գաղնակ (= Գանձակ = Գանձակ), ի Յորմի, ի Սուրենապատ... և դայր հասանէր ի գաւառն Հեր»² շատ անորոշ է, որից նոյն իսկ դժուար է կռահել, թէ Բուտակը Որմիոյ լճի որ կողմն է: Համարեա միևնույնը կարելի է ասել Յ. պատմաբանի այն վկայութեան մասին, թէ Սմբատ Ա. Բագրատունին Ատրպատականի ոստիկան Ափշինի դէմ կռուելիս «Գնայր ընդառաջ նորա մինչև ի գաւառն Ռոտոկաց, մերձ յԱտրպատական» (ՅՊԵՐ, ԼԱ, էջ 200): Ատրպատականը մեծ և ընդարձակ երկիր է Հայաստանի արևելեան սահմանի երկարութեամբ մինչև հարաւ, ուստի և զարձեալ անորոշ է մնում մեր փնտրած երկրի տեղը:

Միևնույն պատմադրի երկու այլ վկայութեամբ հնարաւոր է աւելի ճիշտ մօտենալ խնդրին: Գաղիկ Արծրունին

Թամարցու, յոյս ունինք այլ ուրեք վերադառնալու: Բացի վերոյիշեալ ընթերցուածքներից կայ և «Հոստակ» տարբերակը, որ ունի Մ. Կաղանկայտուացին (Բ, ԻԹ, 163. Մոսկուա 1860):

1. Die altarmenischen Ortsnamen, էջ 260.

2. Ղ. Պատմ. ԼԲ, էջ 133—134. Ս. Պետերբուրգ 1887:

իւր Գուրգէն եղբօր հետ կռիւներ են մղում Ատրպատականի Յուսուփ ամիրայեանի դէմ ստէպ ստէպ «Առ ստորոտով աշխարհին Կորդաց (V. Կորդուաց) և Ռոտկաց (V. Ռոտականաց) և Ատրպատականի» (ՅՊԵՐ, ծա, էջ 308, ՅՊՄ, էջ 134 և 211): Այստեղից կարելի է ուրեմն հետեւեցնել, որ այս երկիրը գտնուում էր Կորդաց և կամ Կորդուաց աշխարհի և Ատրպատականի միջև, Հայաստանի արևելեան հարաւային սահմանների մօտ. մանաւանդ որ Վասպուրականի և Պարսկահայքի դէպի հիւսիս տարածուած դաւառներն ընդհանրապէս յայտնի են: Այժմ արդէն հասկանալի պիտի լինի միւս վկայութիւնը: Յուսուփը դուրս գալով Գուրգէնից՝ դիմում է Մարդաստան և Տոսր դաւառները Գաղիկ Արծրունու դէմ. «Ապա անցեալ թողեալ ի բաց զնացեալ երթային զհարաւային կողմամբն Ռոտկաց դաւառին ի Հեր և ի Սաղամաս և անտի ի քաղաք Ատրպատականի» (ՅՊԵՐ, ծե, 363): Եւ որովհետեւ յայտնի է Սաղմաստի և Հերի տեղը¹, ուստի եթէ Ռոտկաց դաւառը համարենք հիւսիսում, ըստ Հիւրշմանի, այն ժամանակ պէտք է իրաւամբ «հարաւային» բառի առաջ հարցական դնենք և «զհարաւային կողմամբն» թարգմանենք ըստ Հիւրշմանի «In die südlichen (?) Gegenden»². Եւ այդ միմիայն նշանակում է «հարաւային կողմերով»==«Um die südlichen Gegenden»: Եւ խնդիրը պարզ է. Արաբացիք իջել են աւելի հարաւ և Ռոտկաց դաւառի հարաւային կողմերով բարձրացել են հաւանօրէն այլ ճանապարհով աւելի հիւսիս դէպի Հեր և Սաղամաս: Ժիշտ հակառակ ընթացքը տեղի ունի մի այլ դէպքում: Յուսուփը Բաբելոն քաղաքից դուրս գալով՝ անցնում է Ասորոց Միջագետքով հասնում է «յաշխարհն Կորդուաց» և մի քանի օր մնալով «ի սահմանս Կորդուաց», մեկնում է, հասնում և բանակում «յաշխարհն Ենծուացեաց»: Ապա «Զուէ զնայ

1. Die alarmen. Ortsnamen, էջ 338:

2. Անդ, էջ 261:

ընդ կողմն լերինն Ականեաց, ի գաւառն Աղբակայ» և Գաղիկ Արծրունուց հարկեր առնելով՝ «Զուէ յուղի անկեալ զնայ զկողմամբ Հերայ և Զարեանդ գաւառի ի նահանգս Ռոտակաց» (ՅՊԵր, կե. էջ 413), Այս տեղ Յուսուփը հարաւից՝ Կորդուաց աշխարհից բարձրանում է հիւսիսարեւելք՝ Անձաւացիք, ապա սակաւ ինչ ևս հիւսիսարեւելք՝ Աղբակ, անատարակոյս Մեծ Աղբակը, և դարձեալ հիւսիսարեւելք՝ Հեր և Զարեանդի կողմերով իջնում է հարաւ «ինահանգս Ռոտակաց», ուր երեւի Յովհաննէս կաթողիկոսը գրում էր իւր պատմութիւնը և կամ թերեւս սա էլ ուրիշ հայ եպիսկոպոսների պէս այդտեղ առաջնորդ է եղել, ինչպէս Սահակ Զորափորեցին «նախ կարգեալ էր յեպիսկոպոսութիւն Ռոտակաց», V.— Ռոտակաց (ՅՊԵր, ի. էջ 118—119)։ Սորա յաջորդ Եղիա Արճիշեցու ժամանակ ևս յիշուում է «Սարգիս Ռոտակայ»—«Ռոտակաց եպիսկոպոս»¹, և Մանազկերտի ժողովում 726 ին Եղիայի յաջորդ Յովհաննէս Օձնեցու ժամանակ «Գորգի Ռոտակաց» եպիսկոպոս²։

Յայսմաւուրքի վկայութեամբ արդէն, որ դժբախտաբար անձանօթ է մնացել Հիւրշմանին, հաստատուում է մեր կարծիքը. «Յայսմաւուրս տէր Իորայէլի փետր. 16. ի վարս յուղայի յակորեան գրի վասն նորա. «Գնաց ի յՈրմի քաղաք հայոց, և անդ կատարեաց զընթացս իւր... և անդէն թաղեցաւ»։ Եւ վասն սիմոնի եղբօր յուղայի գրի անդ. «կատարեցաւ յըռուսթաւ՝ մտեալ ի վիճակ եղբօր իւրոյ» (յուղայի որ յՈրմի կատարեցաւ)։ Զայս տեղի՝ այլ օրինակք յայսմաւ. զնեն ի թիկանց որմեայ, զոր օրինակ ի յուն. 30 գրի վասն սիմոնի կանանացւոյն. «կատարեցաւ ի քաղաքն յՌուսթա՝ որ ի թիկանց յՈրմոյ կայ»։ Իսկ ի փետր. 16 առի վասն շմաւոնի՝ որ է նա ինքն սիմոն.

1. Մ. Կաղանկայտուացի հատոր Բ, Ը, էջ 20, Փարիզ 1860. և Գ, Ը, էջ 240, Մոսկվա 1860.

2. Երուանդ վ. Տէր-Մինասեանց, Հայոց եկեղեցու յարաբերութիւնները Ասորւոց եկեղեցիներին հետ. Գ, էջ 193. Մ. Էջմիածին 1908. Հմմտ. Ն. Ակիւնեան, Հանդէս Ամսօրեայ 1905, էջ 216, 368. Վիեննա:

«Քարողեաց զքրիստոս ի քաղաքս և ի դիւղս և ի դաւառս
Հայոց և մարաց և ասորւոց» և կատարեցաւ յԸնդութայ
որ ի թիկանց Որմոյն կայ, և անդ թաղեցաւ»¹։ Հանդուցեալ
Արգար Յովհաննիսեանի մեզ մօտ գտնուած ս. Էջմիածնի
մատենադարանին պատկանելիք մի ձեռագրում ևս յիշ-
ւում է «Ընդստա» Որմի քաղաքի մօտ²։ Անտարակոյս
«Որմոյ» Որմոյն» Որմի քաղաքն է, ինչպէս որ Ինճիճեանի
վերնագրից էլ երևում է։ Ինչ վերաբերում է Ռուսթա,
Ռուսթաւա քաղաքին կամ վիճակին, մօտ են մեր միակ
Ռոստկայ ձևին։

Եւ իրօք Որմիոյ թիկունքի՝ արևմտեան կողմը կայ մի
այդպիսի գաւառ. «Զարդարի քուրդերը... S'ihab al-din
al-Umari-ի ժամանակ [Ժ. Կարում] բնակւում էին ամե-
նաբարձր՝ ալպեան շղթայ Քանդիլանի այն կողմը Լահիջան
գաւառում և դեռ Ուշնուի [Ušnukh ասորւոց] կողմերում
Զերգա անունով. բայց բացի այդ դարձեալ դեռ al-Umari-ի
կենդանութեան ժամանակ Բերազգիրդ և al-Bustaq վիճակ-
ներում՝ Ռաւանդուզից Հիւսիս»³։ Ապա Գ. Հոֆմանը
Ռուստայ անուն տակ հետևեալ ծանօթութիւնն է դնում.
«Այս օր էլ նեստորականների եպիսկոպոսական թեմը...
Be Shems ood-Deen կրճատուած Shemishen և Shemdina=Շե-
րեֆնամէի Wilajet-i Shems uddinan կոչւում է Ռոստակա»։

1. Դ. Ինճիճեան, Ստորագր. Հ. Հայաստ. էջ 534—535. Վե-
նետիկ 1822։

2. Ըստ մեր ցուցակագրութեան № 20, էջ 252. «Յայլուստ
Դուին քաղաքն ի Նախչուանս յարևմտից կողմանէ... Սալմաստ
յորմոյ քովն։ Յըռուստս յորմոյ քովն է. Շամիրամակերտ Վան է։
Սմրղանդ՝ Խորասան։ Աճամստան՝ Պարսկաստան։ Կողոնք, որ է
աղաքն՝ Ամասիոյ քովն է։ Շիթար քաղաք, որ է Խարբերդ...»։
Այս սկսւում է Վարդանայ աշխարհացոյցից յետոյ։ Նման հատուած
կայ էջ 238, ուր դանազան քաղաքների Դուինից ունեցած հե-
ռաւորութիւնն է ցոյց տուած։ Այս ձեռագիրն [ինչպէս և մի ուրիշը
Մեսրոպ Երէց № 21=1378] յանձնեցի Մ. Աթոռի մատենադարա-
նապետ մագիստրոս Մ. Կպիսկոպոսին, որ խկոյն մտցրեց մա-
տեան ընդ համարաւ 1379։

3. G. Hoffmann, Auszüge, Excuse § 16, էջ 241.

Արդ պարզ է, թէ al-Rustaq-ը, Բէ Շէմս ուղ-Նիին կամ Շեմդինա և կամ Շէմս ուղդինանը, որ վիլայէթ է կոչուում, այժմեան Հեքքիարի սանջակի հարաւային արեւելեան Շեմդինան կազան է, Պարսկաստանին սահմանակից, Ուրմիայից 60 հազարամետր հեռու հարաւարեւմուտք¹։ Բայց որ al-Rustaq-ը հնումը կարող էր շատ աւելի ընդարձակ լինել քան այժմեան Շեմդինան կազան, այդ հասկանալի է, որի ապացոյց են նախ այժմեան Ռոստակ եպիսկոպոսական թեմը և ապա անունը։ Ռոստակ նշանակում է նախ զիւղ իւր սահմանով, ապա և քաղաք իւր սահմանով՝ զաւառ²։ այսպէս Ռոստակ Բազարմա, Ռոստակ ալ-Հարուր, Ռոստակ

1. Vital Cuinet, *Turquie d'Asie*, էջ 741—745. Paris 1892:

2. G. Hoffmann, *Auszüge, Excuse* §16, էջ 239:—Երուանդ Տէր-Մինասեանցը հաղորդում է մեզ հետեւեալը. «Payne Smith-ի [ստորերէն] բառարանը գրում է. «Բուստաքա=Dorf, Dörfchen, Distrikt: Տեսնում էք ուրեմն, որ վերջին բացատրութիւնը ընդգրկին համապատասխան է Ձեր ենթադրութեանը: Իսկ Բրովլմանի բառարանը նշանակում է Բուստաքայի գիմացը միայն Provincia, որ միեւնոյնն է, ինչ որ Distrikt»: Այսպէս ուրեմն Ռոստակ-Բուստաքան=գիւղ, գաւառ, նահանգ, անշուշտ և աշխարհ՝ provincia նահանգ նշանակութեամբ: Հ. Հիւրշմանը Ռոստակ անունն ընթերցուածքները մէջ բերելով հարցնում է, թէ արդեօք այդ բառը չէ՞ ծագում պահլաւերէն *rotak՝ հին պարսկերէն raota «գետ» բառից (Die altarmen. Ortsnamen, էջ 260. ծանօթ. 4): Մենք ձեռնհաս չենք այդ խնդիրը լուծելու, միայն պէտք է դիտենք, որ հայ ժողովրդի մէջ այսօր Արարատեան դաշտի շատ գիւղերում գաւառ կոչւում է առուի այն տեղը, որտեղից ջուրը բացւում է արտը, ածուներ և մարգեր ջրելու: Այն էլ խնդիր է մնում, թէ արդեօք պահլաւերէն *rotak-ը, որն է կապ ունի մեր Ռոստակա-Ռոստակի հետ: Մեր ընկեր Գալուստ Տէր Սկրաշեանը Ռոստակ բառի մասին հետեւեալ ցուցմունքն աւառ: Հռչակաւոր հայագէտ Մառը «յաջող բացատրութիւն» է տուել այդ մասին իւր 1894-ին տպագրուած «Мнимое географическое название рустака, въ Исторіи Агаѳангела» աշխատութեան մէջ (Գալուստ Տէր-Սկրաշեան, Ագաթանգեղոսի Աղբիւրներից Յիշատակ Դատակնքաց Գորիա և Շմոնի, էջ 20, Վաղարշապատ 1896). Բայց թէ ինչ է, այդ նա չէր յիշում, իսկ գրուածքն էլ դժբախտաբար չկարողացանք այստեղ ճարել: Ապա Ն. Ադոնցը հետեւեալն է ասում. «Ротак (=rostak) область Саламаса, по Іоанну Кат. էջ

Հաղղա և Ռուստակ ալ-Ջար¹, բոլորն էլ այդ կողմերում²։
Հետաքրքրական է, որ Հայոց մէջ էլ Ռոստակը թէ

158, գեղղմամբքն Ռոստակայ գաւառին ի Հեր և Սաղամաս» (Арменія въ эпоху Юстиніана. XII, էջ 335, ծանօթ. 1. С. Петербургъ 1908)։ Նախ պէտք է դիտենք, որ Յովհաննէս պատմագրի Մոսկուայի հրատարակութիւնն ունի «Ռոստակայ», ապա որ Ռոստակը Սաղմաստի գաւառը չէ կարող լինել, այդ ընթերցողը կը տեսնի մեր առաջ բերած Յայսմաւուրքի վկայութիւնից եւ։

1. G. Hoffmann, Auszüge. Excuse § 16, էջ 239։

2. Մեզ թուում է, որ Ռոստակ բառն է Ագաթանգեղոսի ու Կորիւնի հետեւեալ երկու աղաւաղեալ բառերը. «Հասանէր և յառաջին դասակերսս։ Իւր, յոտաստակն (V. յոտղաստակն, յոտղաստակն, յոտյաստակն, յըոտաստակն, յըոտոտակն, յըոտանտակն) Այրարատեան գաւառին ի Վաղարշապատ քաղաք» (Ագաթ. ՃԻ, § 841, էջ 438), «Երթեալ իջանէր առոտս տանն | Գ. Տէր-Մկրտչեանը § 13 ուղղագրում է «առոտստակն» | Գողթան³ յառաջին դաստակերան իւր (Կորիւն, էջ 24, Վենետիկ 1894), որի հայերէն ձևերը լինելու էին առոտտակ և ոտստակ, ինչպէս Արիստակէս, Ռստակէս, Արիդէս, Ռեդէս, Առոփսունիք, Ռոփսեան։ Ռոստակ և իւր հայերէն թարգմանութեան գաւառ բառի կրկնութեանը նման այլ օրինակ եւ ունի Ագաթանգեղոսը. «Զեւս դիցն Արամաղայ» (ՃԹ, § 785, էջ 409), ինչպէս առհասարակ հայերէն նոյնանիշ բառերինը եւ։ «Յարխայական կայանին, ի նմին քաղաւորականին ի Վաղարշապատ քաղաքի» (ԺԵ, § 158, էջ 88). «Եկին հասին յերկիր Հայաստան աշխարհիս» (ԺԹ, § 209, էջ 112). «Բղխեցին Հայոց սանն թորգումայ» (ՃԷ, § 776, էջ 403) «Բիւրաւորք ի մէջ Հայաստան աշխարհի սանն թորգումայ» (ՃԺԲ, § 796, էջ 415)։—Այս բոլորից յետոյ աւելորդ էլ է ասել, որ Ռոտանտակն չէ կարող լինել «հրոյ տան բակն» հիմնուելով «Սնանիայ... փիլիսոփայի... ի սուրբ Կաթուղիկէ եկեղեցի... ի նոր քաղաքի...» են ճառի «Հուրբակն» բառի վրայ և վերագրելով այդ Զուարթնոց եկեղեցուն. որովհետեւ այդ յատուկ անուն է, որ պիտի լինի «Հարբազն», զրադաշտական սրբազան հրաաններից մէկը։ Ահա այդ վկայութիւնը. «Յրհնեալ եւ տաճար... Աստուծոյ կենդանոյ... կործանիչ... կոտպաշտ տաճարացն մոխրապաշտ և մոխրալից ահուճանացն սովորութեանց, զանց առնելով զՌմգղական և զՎոստական հրապաշտութեանցն հոգեկորոյս տոչորմանցն հրկիզութեանց, և զոր ի մերում Հայաստանեայց աղինս Հուրբակն» (երկու օրինակ «Հարբազ։ Ուղղեցաք ըստ Բառ.») անունեալ Բագնաւ» («Ճոաքաղ» ամսագիր 1859, էջ 360—361. Մոսկուա)։ Մեզնում արդէն յիշում են

իրբե յատուկ գաւառի անուն, թէ յատուկ անուան կից
և թէ նաև հայերէն թարգմանութիւնը՝ գաւառ իրբե յա-
տուկ անուն գործ են ածուել: Արցախում է «Ռոստակ գա-
ւառն Մեծ Կողմանց, ի Չղախեան հովիտն յասպարիսա-
կան դաշտակն առ ափն Տրտուական գետոյն, որ է ի վի-

այդ կրակները. Որմզդականը (Խորեն. Բ, Հէ, 158. Վենետիկ 1865:
Ասողիկ Բ, Բ, 84, Ս-Պետերբ. 1885: Թ. Արծրունի Բ, ա, 78.
Ս.-Պետերբ. 1887) և Վառամականը (Եղիշէ, Գ, 106. Թէոգոսիա 1861:
Հմմտ. Մ. Կաղանկալատեացի, Բ, Բ, 212, Փարիզ 1860). ուստի
հաւանօրէն վերջինս էլ ֆառքիա կամ Ֆառնարհագհ հրատն է (G.
Hoffmann, Auszüge, Nachtrag էջ 281—288): Իսկ ամենամեծ սրբա-
զան զրադաշտական կրակն էր կայծակը կամ կայծակից ծագած
Գանձակի հրատ-Adar-i-gus-asp-ը, մեր «Հրատ մեծ Վշնասպ»ը
(Ասողիկ Բ, Գ, 115. Սերէոս Գ, իգ, 22: Հմմտ. Թ. Արծրունի, Բ,
Գ, 92): Այս հրատն էր, որ թուա Կայ Խոսրովի ձիու վերայ (G.
Hoffmann, Excuse § 17, էջ 251 հմմտ. Th. Nöldeke Tobari, էջ 110,
ծանօթ. 3. Gusnasp. Leyden 1879), որ մեր ժողովրդին ևս անյայտ
չախտի լինէր: Այս են ցոյց տալիս գոնեա մեր հեքաթիւների ծովե-
րում ապրող, բայց հրեղէն ձիերը, ինչպէս և «Թուր Կէծակին» և
Քուռկիկ Զալալու ծագումը: Եւ մեզ թուում է, որ Արաւ-ի-գու-
ւասպն մեր Քաջանց տան՝ Արշակունեաց վէպում «Թուր Կէծակի»ի
հետ յիշուած «Բող ձին Արակին» է: Այս երևում է և հետեւելից.
Յազկերտ Ա. Զարի որդի Վահրամ=Վառմ Գոսը հարիւր ձիուց
ընտրում է մի աշխէտ՝ շիկագոյն ձի և մի շառատ՝ թխակարմիր
ձի. Bahram reçut... ces deux chevaux brillants comme Adergouschasp»
(Abou'lkasim Firdousi. Le livre des Rois, traduit et commenté par Jules
Mohl, publié par M-me Mohl. tome V. էջ 404, Paris MDCCC LXXVII
=1877): Եւ ըստ Զոջանց տան Սասմայ ծոերի Հայոց թագաւորի
աղջիկը կին է դառնում Աջմու՝ Պարսից թագաւորի տղային և Կա-
պոտ ծովի ջրով յղանում, որի որդիքը Սանասար և Բազտասար
Կապոտ ծովու կղզուց են հանում «Թուր Կէծակին» և «Քուռկու
Զալալին» (Ստ. Կանայեանց, Զոջանց տան կամ Սասմայ ծոեր
վէպի երեք վերոխաւի, էջ 103—106, § 1—27. Վաղարշապատ
1910. Արտասապ. Արարատ Ամսագրից): Արդ Կապոտ ծովն է մեր
Կապուտանը, այսինքն Որմիոյ լիճը. իսկ Գանձակը գտնւում
էր այս ծովից հարաւ արեւելք Cecast լճակի ափին, այսօրուայ
Թախտ-ի Սուլայմանի մօտ Vera կամ Փռչչաքս բերդով, որ կոչ-
ւում է և Սռչչաքս=հին պարսկերէն * Յրադահ-ասպա՝ «նմոյզներ
յառաջացնող», (J. Marquart. Eranahr էջ 108):

ճակին Մեծ Իրանց»¹. այլև Ուտի-Ռուստակ և Սիսական Ռուստակ². իսկ վերեն էլ երկար ծանօթութեամբ մենք տեսանք Առոտստակ Դողթան և Ռուստակ Այրարատեան գաւառ, ուրեմն և հայերէն թարգմանութեամբ միասին կրկնուած: Մեծ կողմանց Ռոտստակ գաւառից արեւմտեան հիւսիս, Արցախին սահմանակից Սիւնեաց Գեղարքունիք, այժմեան Նոր-Բայազիդի գաւառը ևս տեղացիներից և շրջակայքում կոչուում է Քեւառ³, որ ի հարկէ գաւառ

1. Մ. Կաղանկատուացի Ա. հատոր, Բ, Իթ, էջ 329 փարիզ 1860: Միւս տպագրութիւնն ունի. «Առոտստակ գաւառն Մեծկողմանց . . . յԱպարիսական դաշտակն . . . ի վիճակին Մեծիրանաց» (Բ, Իթ, 163, Մոսկուա):

2. ԽԱՎ, էջ 606 ծանօթ. 4. և 609: Marquart Eransahr էջ 120—121, ծանօթ. 2—3, Ուտոուստակ=Ուտի-ռուստակ, իսկ «Սիսական Ուտանն»=Սիսական-Ռուստակ. որ դժուար թէ Մեծիրանքի Ռուստակը լինի. որովհետեւ «Սիս. ուտանը»=Սիսական ի Կոտակ, որ չէ փոքր Սիւնիքը (H. Hübschmann, Ortsnamen, էջ 349—350 և 267):

3. Վանայ վիլայէթի Հեկքեարի սանջակի Գեւառ կազայի սահմանակից Զուլամերիկ կազային սահմանակից է Նորդուզ կազան (V. Cuinet, Turquie d'Asie, II, քարտէզ և էջ 747), իսկ Նոր-Բայազիդի մօտ է Նորդուս գիւղը: Այս հանդիպումը հաւանօրէն պատահական է, քանի որ Նոր-Բայազիդ-Փաւառի բնակիչները գաղթել են Հին Բայազիդից, որքան մեզ է յայտնի 1830 թուականին (И. Попенъ, Историч. Памятникъ состоянія Армянской Области къ эпоху ея присоединенія къ Росс.—Имперіи часть I, глава IV, էջ 315. С.-Петербург. 1852). մանաւանդ Սիւնեաց այս գիւղը յիշուում է Ժ. դարում «Նորատուս» անունով (Յովհ. կաթուղ. Պատմ. Հայոց էջ 163 Մոսկուա 1853. ԾԸ, 376. երգւսադէմ 1867). և միայն յետոյ «Նորատուս» (Ստ. Օրբէլեան, Պատմ. նահանգ. Սիսական I, էջ 181, II, 194. ԾԵ, 298. Թիֆլիս 1911): Եւ ուրեմն ինքն ըստինքեան հասկանալի է, որ Նոր-Բայազիդ-Քեւառ անունը հազիւ թէ իւր անունն ստացած լինի Ռոտստակ-Փաւառից, մանաւանդ որ Նոր-Բայազիդը «Փաւառ» կոչուել է Տաճկահայոց գաղթականութիւնից դարեր առաջ 1752—1842 կոնղականերում, արձանագրութիւններում և յիշատակարաններում (Մեսրոպ արքեպիսկոպոս Ամբաստանց, Գեղարքունի ծովագարդ գաւառ, Ա, էջ 58. Զ, էջ 442, 448, է, էջ 492. Ը, էջ 642—643 Վաղարշապատ 1895), ինչպէս և այսօր տեղական և շրջապատի բնակիչներից ոչ միայն Նոր-Բայազիդի գաւառը, այլ և քաղաքը կոչուում է «Քեւառ»:

բառն է, յատուկ անուն դարձած:

Արդ սոյն երևոյթը տեսնում ենք և Ասորեստանի սաՀմանակից Հայաստանի հարաւում: «Մասունցիներն իրանց երկիրն անուանում են Գաւառ»¹, որ թերևս հնագոյն ժողովրդական կոչումն է, քանի որ Մասունը՝ Գաւառ կոչուած է և Ջոջանց տան կամ Սամայ ծոեր ժողովրդական վկայում²: Բայց և Վանայ կողմերից մեր կողմերն եկող տաճկահայ գիւղացիներից յաճախ կը լսէք Քեաւառ երկրի անունը, որ ի հարկէ չէ Գաւառ-Մասունը, այլ այժմեան Վանայ վիլայէթի Հաքքիարի կամ Հեքքիարի սանջակի մի կազան, Ռոստակ-Շեմգինանին հիւսիսից սաՀմանակից, որ կոչուած է Ghéver-Գեւէռ³, մինչդեռ այս երկուսը՝ Ռոստակ-Շեմգինանը և Ghéver-ը հիպերաի քարտէզում մի քաղաքական ամբողջութիւն են կազմում՝ Guiavar-Գեաւառ անունով⁴: Յիշենք և մի ուրիշ վկայութիւն, որ մեզ ուրիշ պատճառներով ևս պէտք է. «Աւրմիայից բարձրանում են լեռները դէպի արեւմուտք մինչև Gavar⁵: Գեաւառից

1. Ա. Քալանթար, Մասուն I, էջ 7, Թիֆլիս 1895: «Մասուն կոչի նաև Գաւառ» (Ղ. Ինճիճեան, Աշխարհագրութիւն Չորից Մասանց աշխարհի, մասն Ա. Ասիա, հատոր Ա. էջ 200. Վենետիկ 1806):

2. К. И. Паткановъ, Матеріалы Армянскихъ Нарѣчій, выпускъ Мушскій Діалектъ. Գ. Սրուանձտեանցի. Մասունցի Դաւիթ կամ Մհերի Դուռ, Գ, էջ 13. С.-Петербург. 1875:— Բաղէշում գրուած ս. էջմիածնի մատենադարանի Գէորգեան ցուցակ № 611 ձեռագրի գրիչ «Պօղոս Երէց Գաւրոցին» (Աղաթանգ. յառաջարան, էջ ԺԴ, § 8) անտարակոյս Մասունցի է և կամ Ռոստակ-Գեաւառցի:

3. V. Cuinet, II, էջ 737 22. որ կոչուած է և Ghevaz (?) = Ghevar?

4. Carte Générale des provinces Européennes et Asiatique de l'Empire Ottoman (sans l'Arabie dressée par H. Kiepert. Berlin, Dietrich Reimer 1886:

5. Ghever-Guiavar-Gavar ը չպէտք է շփոթել Վանայ վիլայէթի Վան սանջակի Կարճկան կազայի Ghevar նահիէի հետ (V. Cuinet, II, էջ 702): Գուցէ թէ իրօք Գաւառը մի ժամանակ այդքան հեռու էր տարածւում, թէ այդ էլ մի այլ՝ չորրորդ Գաւառ անունով գաւառ է եղել, որից մնացել միայն մի նահիէ: Այս է երևի Բոստանի համանուն գիւղով նահիէն (Martin Hartmann, Bohtan, 52, էջ 21, Berlin), որ կոչւում է և Qamzi (Անդ, 154, էջ 47):

միօրուայ ճանապարհ մինչև Քանդիլ լեռներից արևմուտք Շուաւութա դիւղը... հարաւում Զելու և Բազ լեռները... Քոճանէսից մի ճանապարհ մինչև ճաշ տանում է մինչև Քոճանէսից արևմուտք գտնուած Բերչեղլէն լեռը... և այն կոյմը հովտում գտնուում է Զուլամարի կամ Զուլամար¹:

Այս բոլորից յետոյ պարզ է. նախ որ մեր զանազան ընթերցուածներից Ռոստակ կամ Ռուստակ ձեն է ուղղագոյնը, որ նշանակում է գաւառ, որից ծագել է և մեր Գաւառ կամ ժողովրդական Գեաւառ-Քեաւառը. բայց ժամանակի բանիմաց և գիտուն պատմագիրները արհամարհել են այդ և դերագասել են օտար կոչումը. և ապա որ սորական Շեմզինան-Ռոստակը և Հայոց Գաւառը միևնոյնն են:

Ռոստակ բառը թէև պարսկերէն է երևում, բայց թերևս այդ ինչպէս և հայերէն թարգմանութիւն Գաւառը իբրև յատուկ անուն անցել է մեզնում ասորական ազգեցութեամբ, եթէ ի նկատի առնենք թէ Հայաստանի այն մասերումն են գործածւում, ուր ասորական ազգեցութիւնը կամ ենթադրւում է և կամ հաւաստի է: Այսպէս ասորական կուլտուրական ազգեցութիւնը հիւսիսային արևելեան Հայաստանում գիտել են Ռէօսլերը և Մորզանը, յատկապէս Ղարաբաղում՝ Արցախում... և Սիւնիքում, Երասխի և Կուրի միջև². իսկ հարաւում արդէն յայտնի է Խաղիական կամ այսպէս կոչուած Հայկազանց շրջանի սկրզներում և քրիստոնէութեան շրջանում մինչև ն. դար: Վերջին վիպութեան մէջ յիշուած Բազը, որ Մարշիմանին ենթարկուած մի ցեղի անուն է, մեզ յիշեցնում է Հայկի թոռ Բազն ու Բզնունիք անունները: Այս վերջինին մօտեցնում Տկլատ-Պալասար Բ-ի (744—726) Ուրարտացոյց Ուլուբայ գաւառում շինած Աստուր-Բազայ քա-

1. G. Hoffmann, Auszüge, Excuse § 15, էջ 230:

2. Ազգագրական Հանդէս Ա, էջ 39. հմմտ. էջ 108 շշ. Շուշի 1896:

ղաքի¹ և Վանայ ծովի ափին այժմ գտնուած Բազ գիւղի և նոյն իսկ Վարդան պատմագրից Գուգարքի Տաշիրք գաւառում յիշուած Բազկերտ բերդի անունը և Օրբէլեանի յիշուած Բզին գաւառն ու բերդը²։ Գ. Տէր-Մկրտչեանը նոյն «ցեղակցութիւն» է գտնում Հիւսիսային Ուտէացւոց և Հարաւային Ուտայեցւոց, այն է Աղձնիքի նփրկերտ գաւառի միջև³, թէ և այստեղ Որտայեցիք են իսկապէս։ Յիշենք և Կորճայքի Որսիրանքն ու Արցախի Մեծ իրանքը։ Հարաւում նու-ճիրական կամ նոր-ճիրական [այժմ Ճիրուան] և Հիւսիսում՝ Արարատում ճիրակ, ինչպէս և Վրաստանում։ Վարաժնունիք գաւառ Վասպուրականում։ Տուրուբերանում և Արարատում⁴։ Յայտնի է և Արարատի Արազածոտն գաւառի Օշական գիւղը՝ բայց կայ և «Օշական դաշտի Մանազաւեան [Մանաւազեան] նահանգին»⁵։ Պէտք է չմոռանալ մի հանգամանք ևս, որ Խորենացին Հարաւային Կադմեան, հաւանօրէն սեմական, ցեղը կապում է Հիւսիսային՝ Սիսական ցեղի հետ իբրեւ Հայերի։ Այլ և ի նկատի առնելով նախընթաց գլխում առաջ բերած Արարադ և Այրարատ աշխարհների և իրանց մի քանի անունների և աւանդութեանց նոյնութիւնն ու նմանութիւնը, կարելի էր կարծել, որ Հիւսիսային Ծովդէացիք, որ Աղուանից Ռոստակին սահմանակից են և որից շատ հեռու չափով լինին Գեաւառ-Նոր-Բայազդիդը, որ և է առընչութիւն ունին Հարաւային Ծովդէացոց հետ, որին շատ մօտ էր, եթէ ոչ սահմանակից, Ռոստակ-Շամղինեանը՝ Ռոստակ-Գեաւառը, որովհետեւ այսքան պատահական նմանութիւններ զժուար է ենթադրել։ Եւ արդեօք միւս կողմից այս կապակցութեան հեռաւոր արձագանդը չէ՞ Ռշտունեաց Սիսականից զաղթա-

1. К. Паткановъ. Ванскія Надписи IV, 146.

2. Գր. Սալաթեանց, Հ. Հայաստանի մի քանի աշխարհագրական անունների մասին. Բանասէր 1900, էջ 285—286. Պարիս։

3. Միաբան, Ուրարտեան բնեագրերի լեզուն, Արարատ Ամսագիր 1893, էջ 932—933. Վաղարշապատ։

4. Н. Hübschmann, Ortsnamen № 105, 37, 188:

5. Թ. Արծրունի, Գ. ԻԸ, 246:

կան լինելուն. երբ Խորենացին չնայելով իւր վերնագրին շարունակում է պատմել հայ նախարարութեանց ծագումը, թուելով հիւսիսից Սիսական գունդ՝ Աղուանքը և Գուգարքը, իջնում է հարաւ և յիշում է Ծովաց, Բզնունեաց ևն, Մոկաց, Կորդուաց, Անձեացեաց և Ակէացոց ծագումը և անմիջապէս յարում է. «իսկ զԻշտունիս և զԳողթնեցիս գտի պատմեալ ի սիսականէն արդարեւ հատուած. ոչ գիտեմ, թէ յանուն արանցն զգաւառն անուանեն, և թէ (=եթէ) յանուն գաւառացն զնախարարութիւնսն կոչեցեալ»¹:

Ռոստակ-Գաւառը չէ յիշում Խորենացու աշխարհագրութեան մէջ, ուստի կարելի էր կարծել, որ այդ ասորական է, և հայ եպիսկոպոսներն իսկապէս Ասորւոց ժողովրդի հովիւ են եղել, ինչպէս Զ. դարու վերջին Հայոց և Ասորւոց եկեղեցու սերտ յարաբերութեան ժամանակ եղեսիոյ «ուղղափառների» եպիսկոպոսը «հայ» է կոչւում²: Բայց այս սակաւ ինչ անհաւանական է այն պատճառաւ, որ Ե. դարում իրար ետեւից այդ վիճակի երեք հայ եպիսկոպոս են յիշւում. մանաւանդ որ Հայոց եկեղեցու մերձաւոր և բարեկամական յարաբերութիւնները եղել են Սևերեան և Յակոբիկ ասորիների հետ, որ Հայաստանի հարաւային արեւմտեան կողմերումն են գտնւում³. մինչ-

1. Խորեն. Բ, Ը, էջ 80. Հմմտ. Ա, ԺԲ, 28:

2. Erwand Ter-Minassiantz. Die Armenische Kirche in ihren Beziehungen zu den Syrishen Kirchen bis zum Ende des 13. Jahrhunderts nach den Armen. und Syrishen Quellen, II, էջ 59. Leipzig 1904: Սոյնը աւելի ընդարձակ և հայերէն. Հայոց եկեղեցու յարաբերութիւնները Ասորւոց եկեղեցիների հետ. Հայկական և Ասորական աղբիւրների համաձայն. ուսումնասիրեց Երուանդ Վ. Տէր Մինասեանց, լիցինցիատ աստուածաբանութեան և դոկտոր փիլիսոփայութեան. Բ, էջ 235. Ս. Էջմիածին 1908:

3. Յակոբիկ Ասորւոց յարաբերութիւնները Հայոց եկեղեցու հետ շարունակուել է ԺԳ. դարուց յետոյ ևս մինչև մեր օրերը: Տակաւին Երուսաղէմում Յակոբիկները Երուսաղէմի Հայոց պատրիարքին են ենթարկուած. իսկ նոցա պատրիարքը Տաճկահայոց Կ. Պօլսի պատրիարքի միջոցով էր միայն հաստատուում և յարա-

զեռ. այդ՝ արևելեան կողմերում նեոտորական աստրիներ են ապրում դարերից ի վեր, ուստի կը մնայ ենթադրել, թէ Հայերն այդ դաւառում է. և է՝ դարերում այնքան շատացել են, որ առանձին եպիսկոպոսութիւն են հաստատել, թէև այժմ այնտեղ շատ քիչ հայ կայ:

բերութիւններ ունենում Բարձրագոյն Դուռն հետ: Բ. Դուռը 1873 թուականի յունիսին թեակերէ է գրում Կ. Պօլսի Հայոց պատրիարքին, որ Ասորոց Դիարբեքիւրի պատրիարքի հրովարտակում չլիշուի Հայոց պատրիարքի իրաւասութեան ենթարկուած, քանի որ կայսերական գիւանատան հրովարտակներում այդ պարբերութիւնը զանազան ձևով է յիշուած և աւելի հնեւում չկայ. ուստի, առեւած է, մենք արգելք չենք գտնում Ասորոց պատրիարքի խնդիրը կատարելու, այսու հանդերձ ձեր ռաւումնասիրութեան ենք յանձնում և ձեր կարծիքն ենք խնդրում: Պատրիարքը պատասխանում է թարբերով, թէ յիշեալ եպիսկոպոսը իւր պատրիարքութեան բարձրանալն իմացնելով նամակներով և հեռագրերով նոյն գիմումն արել է և Հայոց պատրիարքարանին: Միւս կողմից Դիարբեքիւրի ասորի ազգաբնակչութեան և հոգևորականութեան կողմից հեռագրով մեր պատրիարքարանին բողոքել են նորա դէմ: Մենք էլ խնդրել էինք Բ. Դուռից մինչև Երուսաղէմից տեղեկութիւն ստանալը գործին ընթացք չտրուի: Մեր պատրիարքարանը կարծում է, թէ Բ. Դուռն առայժմ հրովարտակը պիտի չտայ: Գալով մեր գերիշխանութեան իրաւասութիւնը չընդունելու խնդրին, եթէ ամբողջ ասորի ազգը համամիտ է այդ բանին, մենք կը պատասխանենք, թէ Երուսաղէմում և թէ այլ տեղեր ի հուռց անտի մեր ազգին սեփական եկեղեցիների և ուխտավայրերի մէջ ասորի ազգը հոգևոր պաշտամունք է կատարում մեր թոյլտուութեամբ այն պատճառով, որ այդ ազգը մեր գերիշխանութեան ներքոյ է (Համարատուութիւն Ազգ. Կենդրոն. Վարչութեան առ Ազգ. Ընդհ. Ժողով 1872—1873, Բ. մաս, էջ 69—70): Այնուհետև «Ասորոց կաթողիկոս Պետրոս եպիսկոպոսը» ներկայանում է Հայոց ազգային խառն՝ կրօնական և քաղաքական ժողովին բացատրութեան, որի պահանջմամբ գրով խնդրում է մեր պատրիարքարանից, որ ըստ հին սովորութեան թաքրիր և ա. կարգի մեջիտիէ ստացուի և յանձնուի (Համարատուութիւն Ազգ. Կենդրոն. վարչութեան 1873—1874-ամի, էջ 17—18. Կ. Պոլիս 1876): Սուլթան Համիդ Բ.-ի թագաւորութեան հայահալած շրջանում Ասորիները հասան իրենց նպատակին: Այն ենթադրութիւնը, թէ Ասորիների կախումը Տաճկահայոց պատրիարքից չէ ծագում հնագոյն յարաբերութիւններից,

Միւս կողմից հնարաւոր է, որ այդ գաւառը մի այլ անուն էր կրում և կամ մի այլ գաւառի մասն էր: Մենք արդէն տեսանք, որ Ռոստակ-Գեաւառը և Ռոստակ-Շիմ-զինանը համարեա թէ միեւնոյնն են, մինը հաւանօրէն աւելի հայկական և միւսն առորական, իսկ ողջա սահմանակից էր Մարգաւառը = Մարաց գաւառ: Եւ Յայսմաւուրբը հաւանօրէն այս է ակնարկում, երբ Շմաւոն-Սիմոնի մասին առում է. «Քարոզեաց... և ի գաւառս հայոց և մարաց և ասորոց, և կատարեցաւ յԼոռս թաւայ»: Եւ որովհետեւ Մարաց գաւառը պէտք է տարածուած լինէր, եթէ ոչ մինչև Վասպուրականի Մեծ Աղբակը, զէթ մինչև Կորճէից Փոքր Աղբակը, իսկ Գեւէն կաղային հիւսիսից սահմանակից է էլբակ կաղան¹, այսինքն Մեծ Աղբակը, և արեւմուտքից Զուլամերիկ կաղան, այսինքն Փոքր Աղբակը, ուստի Ռոստակ-Գեաւառը կարող էր Վասպուրականի և Կորճէից գաւառ լինել, բայց զույգ և Պարսկահայքի մանաւանդ որ «խառն զրակցութեամբ սահմանին առ միմեանս Փոքր Աղբակ և աշխարհն Կորճէից և Պարսկահայոց»²: Սակայն ի նկատի ունենալով՝ որ գաւառներն երեւի կունենային ընդհանրապէս բնական սահմաններ, իսկ Ռոստակ-Գեաւառն այսօր էլ

այլ սուլթան Մահմէդ Բ. Յաղթողի հրովարտակից, հիմնաւոր չէ: Որովհետեւ, թէև այդ հրովարտակի բնագիրը, ինչպէս և Յունացը, կորած է, անգամ յետագայ հրովարտակներում և ոչ մի հետք կայ այդ մասին: Հայոց պատրիարքի տիտղոսն է. «Կ. Պոլսոյ և շրջակայից Հայոց պատրիարք Մկրտիչ եպիսկոպոս հրաժեշտ տուած լինելով... հրամայեցի որ յիշեալ Վարժապետեան Ներսէս եպիսկոպոսը Կ. Պոլսոյ և Անատոլուի և Բուժէլիի և շրջակայից Հայոց պատրիարքութեան պաշտօնը վարէ» (Արձանագր. Ազգ. Ժողովոյ 1874 ամի, ԺԲ. 17 յունուարի 1875, էջ 163—163. Կ. Պոլիս 1875): Այս էլ ճիշտ միեւնոյն տիտղոսն է, ինչ որ Յովհաննէս և Ստեփան պատրիարքներինը 1799 և 1869 թուերին տուած (Աւետիս վարժապետ Պէրպլեհան, Պատմ. Հայոց, ԽԲ, էջ 222—233. Կ. Պոլիս 1871): Ազգային Ժողովի արձանագրութեանց ցուցմունքներն ստացայ հանգուցեալ Մատթէոս Բ. Հայրապետից:

1. V. Guinet, II էջ 731 22. և քարտէզը:

2. Թ. Արծր. Գ, ԻԹ, 259:

Պարսկաստանից բաժանուած է լեռներով, պէտք է վերջինս անհաւանական համարել, բայց յամենայն դէպս Ռոստակը երբեք չէր կարող Պարսկահայքի հիւսիսում ընկնել:

Ռոստակ գաւառը կարելի է որ հնումը Փոքր Աղբակի մասը համարուած լինի. եթէ ինկատի առնենք և այն հանդամանքը, որ Ռոստակ յիշող պատմագրերից Ղևոնդը ամենեին չէ յիշում Աղբակը, մինչդեռ թ. Արծրունին, որ այնքան յաճախ յիշում է Արծրունիներին պատկանեալ գաւառները անուն անուն, և լաւ զանազանում է Աղբակ-Մեծ Աղբակը Փոքր Աղբակից, բնաւ չէ յիշում Ռոստակը, իսկ Յովհաննէս կաթողիկոսը թէև յիշում է երկիցս և «Աղբակը» (ՅՊԵԲ, ԻԴ, 156. կդ, 411: ՅՊՄ, 69, 178). բայց սա էլ անշուշտ ինչպէս և թ. Արծրունին միայն «Աղբազ» ասելով՝ հասկանում են Մեծ Աղբակը, թէև վերջինս ունի և «Մեծ Աղբազ» կոչումը (Ortsnamen, էջ 344, § 89):

Ս. Կանայեանց

